

УДК 331.556: 332

Л. К. Семів

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри економіки та управління персоналом,
Львівський інститут ДВНЗ «Університет банківської справи». м. Львів

НЕАДИТИВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРАЦЕРЕСУРСНОЇ СИСТЕМИ ТА ЇХ ВРАХУВАННЯ У ПОБУДОВІ СЦЕНАРІЇВ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Обґрунтовано важливість неадитивних властивостей працересурсної системи регіону; доведено взаємозв'язок та зумовленість функціонування працересурсної підсистеми (ринку праці регіону) та територіальної міграційної системи (ТМС), які мають специфічні особливості. Для конкретизації прояву функціонування зазначених регіональних підсистем розглянуто особливості взаємозв'язку міграційних процесів та працересурсної ситуації в різних зрізах: політичному, соціально-економічному, фінансовому, інтеграційному, освітньому, професійному, демографічному, культурологічному. Аналіз вказаних аспектів загострив увагу на важливості таких соціальних явищ та процесів: постаріння населення, зменшення кількості носіїв людського капіталу; використання працедавцями нових стратегій розвитку найманих працівників; поширення прекарності, яке веде до зростання сегменту тіншового ринку праці та неформальних видів зайнятості в регіоні; поширення бідності, що активізує внутрішні та зовнішні переміщення української робочої сили; нові можливості створення робочі місця в конкурентоспроможних секторах економіки через використання приватних грошових трансфертів в Україну; необхідність проведення заходів державної політики на регіональному рівні щодо підвищення рівня зайнятості та зниження рівня безробіття серед внутрішньо переміщених осіб.

Ключові слова: неадитивна характеристика, працересурсна система, регіон, ринок праці, міграційні процеси, регіональний розвиток.

Semiv L. NOT ADDITIVE CHARACTERISTICS OF LABOUR RESOURCE SYSTEM AND THEIR INCORPORATION IN CREATION SCENARIOS FOR REGIONAL DEVELOPMENT

The non additive properties of labour resource system of the region are studied; the relationship and condition of functioning of labour resource subsystem (labour market) and territorial Migration System (TMS), which have specific characteristics is proven. To specify the examples of functioning of these regional subsystems, the features of the relationship of migration and labour resource situation in different aspects: political, socio-economic, integration, educational, professional, demographic, and cultural are studied. The analysis showed the influence on the labour resource system of the region by such factors as aging population, reduction of carriers of human capital; new strategies of development employees; increase in informal segment of the labour market and informal types of employment in the region; increase of poor people, which activates the internal and external movement of Ukrainian labour forces; new opportunities to create jobs in competitive sectors through private money investments to Ukraine; the need for political measures at the regional level to increase employment and reduce unemployment among internally displaced persons.

Keywords: non additive characteristic labour resource system, region, labour market, migration processes, regional development.

За неадитивною властивістю соціально-економічних систем розвиток ринку праці є результатом як горизонтальних, так і вертикальних зв'язків між підсистемами, дотичними до функціонування ринку праці, а також наслідком низки перехресних, опосередкованих зв'язків між останніми. Зазначена системна властивість є нині надто актуальною і має специфічні прояви стосовно міграційної підсистеми та її зв'язку з регіональним ринком праці в умовах глобалізації, обрання Україною курсу на приєднання до ЄС, входження у світогосподарські зв'язки, зокрема, під впливом політичних, економічних, фінансових, соціальних, демографічних, культурологічних, освітніх, професійних факторів.

Упродовж тривалого часу, особливо в останнє десятиліття, питання вивчення міграційних процесів, територіальних міграційних систем (ТМС) та проблематики функціонування регіонального ринку праці (РРП) розглядали різні наукові школи в Україні (вчені науково-дослідних інститутів, ВНЗ, університетів - Т. Драгунова, Е. Лібанова, О.

Малиновська, С. Пирожков, І. Прибиткова, М. Романюк, С. Чехович, М. Шульга, У. Садова, О. Риндзак, О. Грішнова, С. Калінін, В. Лагутін, Л. Лісогор, Н. Лук'янченко, Ю. Маршавін, М. Мурашко, А. Никифорова., В. Онікієнко, В. Петюх В. і інш.), суб'єкти державного регіонального управління, громадянського суспільства. Проте актуальність взаємозв'язку вказаних підсистем регіону з року в рік не тільки не знижується, а навпаки, вимагає досліджувати ці питання у нових площинах. Помітне місце тут відводиться з'ясуванню особливостей зв'язку та взаємозалежності регіональних підсистем в різних аспектах: політичному, соціально-економічному, фінансовому, освітньому, професійному, демографічному, культурологічному, інтеграційному.

Процеси на РРП як підсистемі, що віддзеркалює перехрестя різних економічних інтересів щодо попиту і пропозиції праці, тісно переплітаються та накладаються певним чином на процеси працевлаштування економічно активного населення, які відбуваються в територіально-міграційних

системах (ТМС). В цьому плані підсистеми ринку праці та міграційної функціонують та розвиваються задля досягнення спільної мети - створення умов для працевлаштування тимчасово незайнятого населення регіону та відповідного їх соціального захисту.

Кризова ситуація на РРП (масштабне безробіття серед осіб працездатного віку, проблеми зайнятості молоді, зниження рівня заробітної плати тощо) задає поштовх (формує імпульси) до активізації міграційних настроїв різних вікових груп населення, передусім української молоді, які через політико-економічні причини втратили надію бути офіційно працевлаштованими і змушені поповнювати сегмент тіньової зайнятості. Зростаючі міграційні настрої примножують потенціал міграції населення регіону, сприяють переведенню його в активну форму, що посилює зв'язок ТМС з ринками праці зарубіжних країн.

Особливості відзначених взаємодій впливають із трактування ТМС як «регіонального ринку праці, позначеного дією додаткових міграційно зумовлених договорів і угод»... «ТМС є «продуктом» тих зв'язків працевикористання, котрі сформувалися у минулому», а також є «віддзеркаленням нових пострадянських тенденцій перерозподілу робочої сили й права власності на неї... ТМС виходять за межі державного кордону України» [1]. Очевидно, із зростанням масштабів та тривалості трудових внутрішніх та зовнішніх міграцій структурні зміни на РРП характеризуються передусім скороченням зайнятості та відповідним поширенням неформальної її форми в окремих регіонах, вимиванням значної частини економічного активного населення через потоки внутрішньої та зовнішньої трудової міграції з українського в міжнародні ринки праці. Констатуючи цей прояв функціонування зазначених регіональних підсистем, необхідно підкріпити його розглядом особливостей взаємозв'язку міграційних процесів та працересурсної ситуації в різних зрізах: політичному, демографічному, соціально-економічному, фінансовому, інтеграційному, освітньому, професійному, культурологічному тощо.

Демографічний аспект пов'язаний з демографічним спадом в Україні, який характеризується скороченням, зокрема, у період між 1991 і 2012 роками загальної чисельності населення більш ніж на 7 млн. через різке зниження народжуваності і негативне сальдо міграції. За умови збереження цієї тенденції експерти прогнозують до 2050 року скорочення загальної чисельності населення ще на 10 млн. осіб. На цей час майже половина населення матиме вік понад 45 років, частка осіб віком 60 років і більше збільшиться в 1,5 разу, а осіб віком 80 років і більше - в 3,4 разу [2, С.9]. В умовах постаріння населення високий рівень трудової міграції веде до зменшення носіїв людського капіталу та його якості (виїжджає «кращий» людський капітал - науковці, професіонали, кваліфіковані робітники). Тож спостерігаючи за цією непривабною картиною в українському соціумі, можна стверджувати, що можливості формування та розвитку високотехнологічних робочих місць, впровадження

інноваційних технологій відповідно до задекларованих сценаріїв регіональних Стратегій і як наслідок структурний зсув у сфері регіональної зайнятості на їх користь залишається під питанням.

Професійний аспект. Ситуація на РРП у 2016 р. засвідчує, що на фоні відтоку чималої кількості науковців, професіоналів, кваліфікованих робітників за кордон роботодавці Львівщини все ж мають незадоволені потреби у працівниках для заміщення вакантних робочих місць, посад у різних сферах діяльності регіону. Реальність такого стану РРП Львівщини також підтверджують результати моніторингу середніх і великих підприємств Львівської області (2006 р., 2011 р. та 2015 рр.), які проведені у відповідні роки науковцями ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України». Моніторинг дозволив зробити висновок про суттєві зміни структури фактично зайнятих робітничих кадрів в розрізі їх професійних груп. Упродовж 2006-2015 рр. поступово зникають профільні виробництва у деяких адміністративних районах області, на інших територіях - успішно працюють лише окремі найприбутковіші серед великих та середніх підприємств. У 2015 р. у структурі зайнятості робітничих кадрів за професійною ознакою майже за всіма професійними групами відбулося суттєве зменшення частки працівників.

У 2016 р., щоб збалансувати попит і пропозицію на регіональному ринку праці Львівщини, керівники підприємств, організацій при наборі персоналу у своїй кадровій політиці активно використовують модифіковану стратегію розвитку найманих працівників (роботодавці приймають на ті чи інші посади, робочі місця всіх бажаних, попередньо провівши необхідне навчання претендентів на посаду на виробництві). Проте, через невідповідність розмірів заробітної плати та відповідний соціальний захист потребам претендентів на посади й робочі місця, а також посилення міграційних процесів й очікуваного демографічного постаріння населення регіону у прогнозованому періоді варто очікувати, що ведучою стороною у взаємозв'язку досліджуваних підсистем залишатиметься міграційна. Особливо це стосується Західного регіону України, в т.ч. Львівської області, географічне положення якої, близькість до державних кордонів України з країнами ЄС полегшує, активізує і відносно здешевлює здійснення трудової міграції. Великі сподівання покладаються на те, що активна політика РРП відповідно до сценаріїв Стратегії розвитку Львівської області в перспективному періоді допоможе забезпечити потребу населення роботою за професією та гідною заробітною платою. Тоді як на міграційну підсистему покладається завдання реалізації політики реєміграції трудових мігрантів. Тому є необхідним узгодити зазначені кроки з практичною реалізацією Закону України «Про зовнішню трудову міграцію», зокрема, в частині виконання заходів державної політики щодо трудових мігрантів з метою їхньої репатріації на Батьківщину.

В *культурологічному аспекті* при дослідженні взаємодій ринку праці та ТМС необхідно звернути

увагу на появу такої притаманної українському суспільству особливості як прекарність («вразливість»). Філософи і соціологи трактують прекарність як «вкрай нестабільний спосіб життя і роботи без довгострокових гарантій і надійного заробітку особливо у стосунку до розповсюдження «нестандартної» зайнятості» [3]. Власне прекарність пояснює переміщення частини зайнятого населення з офіційного сектора економіки до неофіційного, тіньового, зростання масштабів неформальної зайнятості та її значний вплив на соціально-економічну ситуацію в регіонах країни. В аспекті структурних змін на РРП поширення прекарності веде до зростання сегменту тіньового ринку праці та неформальних видів зайнятості. Погіршення структури зайнятості, зниження заробітної плати, трудової мотивації та економічної активності має своєю зворотною стороною орієнтацію економічно активного населення на внутрі – та міжрегіональні переміщення, виїзд за кордон, де трудящі – мігранти очікують на забезпечення гідних умов праці.

В економічній площині посилює взаємозалежність трудової та міграційної підсистем таке ганебне соціальне явище як бідність, яке нині має галопуючий характер. Сьогодні до причин зростання її масштабів та повернення до високого рівня попередніх років додається складна політико-економічна ситуація в країні, збройний конфлікт на Сході країни. За даними Міністерства соціальної політики України, бідними є майже четверта частина українських домогосподарств. Бідність торкається працюючого населення з вищою освітою, працюють у сферах освіти, науки, охорони здоров'я, а також стосується таких вразливих груп як внутрішньо переміщені особи, багатодітні сім'ї, люди з інвалідністю, представники сільських громад, діти-сироти та ін. За даними Держкомстату України, за 2015 рік реальні доходи українських громадян скоротилися на 21,2%. У 2016 р. при запланованому зростанні номінальних заробітних плат очікувалося збідніння українців ще на 10% [4]. Станом на серпень 2016 р. за даними Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України майже четверта частина населення України є бідними.

Бідність (особливо тотальна бідність серед працюючого населення), втрата людьми місця праці, а підприємствами – кваліфікованих працівників, скорочення купівельної спроможності населення, здешевлення робочої сили відносно європейських показників тощо – є тими причинами, що активізують внутрішні та зовнішні переміщення української робочої сили. В цих умовах взаємодії між підсистемою ранку праці та міграційною підсистемами регіону є найтіснішими, найщільнішими та взаємодоповнюючими, оскільки через міграцію реалізуються механізми зниження і часткового подолання для трудящих-мігрантів соціальних загроз в підсистемі ринку праці. Напрями державної політики зниження рівня бідності, які мають відображення в підсистемі ринку праці, це: реформа заробітної плати, зміна методики розрахунку споживчого кошика та його складу, здійснення політики щодо зменшення частки комунальних

послуг у структурі доходів населення тощо.

Ще однією площиною, якою висвітлює взаємозв'язок регіональних підсистем і яка дозволяє зробити нові висновки щодо структурних змін на регіональному ринку праці, є *фінансово-економічний аспект* взаємозв'язку підсистем регіонального ринку праці та міграційної. Статистичні дані свідчать, що приватні грошові трансферти українських трудових мігрантів в Україну становлять більший відсоток ВВП, ніж прямі іноземні інвестиції і офіційна допомога в цілях розвитку разом узяті. У дослідженні [5] вказано, що «за умови ефективного управління, трудова міграція та капітал, який вона генерує, можуть сприяти гуманітарному, соціальному, економічному та культурному розвитку в країнах походження і стимулювати економічне зростання». У середньому, домогосподарство з довгостроковими трудовими мігрантами у 2014 році отримало близько 4 348 доларів США у вигляді переказів [5]. І якщо для більшості домогосподарств з мігрантами, грошові перекази становлять їх основне джерело доходу, все ж залишається частина домогосподарства, розмір доходів яких є вагомим потенціалом інвестицій в економіку України. Отже, через врахування фінансово-економічного аспекту взаємозв'язку досліджуваних регіональних підсистем дозволяє робити певні припущення та будувати сценарії розвитку РРП та відповідно перспективних структурних змін на ньому. Розвиток малого та середнього бізнесу лише в частині інвестицій в економіку через приватні грошові трансферти в Україну дозволить створювати нові робочі місця в конкурентоспроможних секторах економіки не лише для трудових мігрантів, які повернулися додому, але й сприятиме формуванню усвідомленню своїх дітей, що праця в Україні є найвищою цінністю.

Згадане дослідження МОМ підтверджує точку зору щодо активної позиції трудових міграцій у співвідношенні ТМС – РРП. Активні зовнішні та внутрішні трудові переміщення, з одного боку, приводять до зниження офіційного рівня безробіття, зменшення навантаження на регіональну службу зайнятості щодо організації працевлаштування громадян в тих регіонах, як є активними постачальниками внутрішніх трудових мігрантів. Відтак активізацію внутрішньої та зовнішньої трудової міграції можна розглядати як додатковий механізм вирішення питань з працевлаштуванням українських громадян на РРП. Але з другого боку, через скорочення пропозиції робочої сили в окремих регіонах місцеві роботодавці мають невирішені кадрові питання, бо стикаються з проблемою відсутності необхідних працівників для заповнення вільних робочих місць і вакантних посад.

Стосовно Західного регіону України, в т. ч. Львівської області, то через привабливі умови життя, розвинену інфраструктуру і гідне соціальне забезпечення тощо РРП Львівської області є економічно привабливим для внутрішніх трудових мігрантів. В той же час прикордонне розміщення Львівської області дозволяє розглядати цей регіон як проміжний пункт в процесі трудової міграції за кордон.

Крім економічних диспропорцій у розвитку окремих регіонів, близькості до кордонів, налагоджених міграційних та міжкультурних зв'язків, домінуючими причинами розподілу мігрантів за окремими регіонами є військові дії в зоні АТО та переміщення в інші регіони внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Зміна політичної та економічної ситуації в країні, процеси масових міграцій населення, військові дії на Сході України, підписання Україною низки міжнародних угод, направлених на економічне зближення з ЄС, актуалізують *проблему інтеграції* ВПО у місцеві громади та потребують формування відповідних механізмів їх адаптації та інтеграції. Пошук шляхів вирішення основних питань гідного працевлаштування ВПО здійснюється Державною службою зайнятості України, органами регіонального управління, за підтримки громадянського суспільства. При вирішенні питань працевлаштування ВПО необхідно враховувати особливості професійної структури вивільнених працівників з Донецької та Луганської областей. Найбільш вразливими до безробіття стали працівники вугільної промисловості та металургії, працевлаштування яких обмежене відсутністю відповідного попиту на них на ринках праці інших регіонів. У зв'язку з цим достатньо гострим постає питання організації професійного навчання цих працівників на професії, що є конкурентоспроможними у регіонах їх нового проживання. При цьому на більшості із приймаючих територій відзначався достатньо високий рівень напруженості на ринку праці ще до початку процесу масового притоку до них ВПО. Реалізація державної політики щодо зайнятості ВПО в регіоні дозволить у поточному періоді максимально реалізувати всі резерви розвитку РРП, а у перспективному - наблизити його структуру до рівня, що відповідає стратегічним орієнтирам розвитку регіону.

Таким чином, зовнішня та внутрішня трудова міграція є тими процесами, які опосередковують зв'язки між підсистемами національного й РРП, міжнародного ринку праці та власне міграційною підсистемою. При виробленні заходів державної регіональної політики, формуванні перспективних сценаріїв регіонального розвитку необхідно враховувати різноманітні взаємозв'язки і впливи досліджуваних регіональних підсистем: політичну, соціально-економічну, демографічну, інтеграційну, культурологічну, академічну.

Величезні обсяги трудової еміграції вимагають покращення її регулювання на державному та регіональному рівнях з метою «узгодження інтересів» функціонування працересурсної та міграційної систем. Дії держави у міграційній сфері мають бути спрямовані, з одного боку, на створення умов для скорочення виїзду на заробітки за кордон українських кваліфікованих робітників, вчених, освітян, студентської молоді (більш активна роль відводиться підсистемі регіонального ринку праці) та заохочення повернення мігрантів на батьківщину. З другого, в сфері державної політики має перебувати захист прав громадян, які працюють за кордоном, забезпечення більш сприятливих можливостей їх

працевлаштування у зарубіжних країнах (простежується взаємозалежність міжнародного ринку праці та регіональної міграційної підсистеми).

Список використаних джерел

1. Садова У. Я., Князев С. І., Андрусишин Н. І. Територіальна міграційна система України як чинник орозвитку економіки, держави і суспільства / Сучасно-економічні проблеми сучасного періоду України. Регіональні міграційні системи [зб. наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень; редкол.: В.С.Кравців відп.ред. – Львів, 2013. – Вип.3(101). – с.7-8.
2. Міграція в Україні: факти і цифри. Міжнародна організація з міграції (МОМ). Представництво в Україні. Міграція для загального блага. Друге видання. – Київ, 2013. – 15 с.
3. Сеймур Річард. Ми всі вразливі: про концепцію «прекаріату» та її хибні використання // Журнал соціальної критики «Спільне», 14 вересня 2012 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://commons.com.ua/>
4. Bedneyushchie ukraincy pomogayut uderzhivat tseny v strane. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nabludatel.net/page/bedneyushhie-ukraintsy-pomogayut-uderzhivat-tseny-v-strane>.
5. Міграція як чинник розвитку України. Дослідження фінансових надходжень, пов'язаних з міграцією, та їхнього впливу на розвиток України. – К., 2016. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.iom.org.ua/sites/default/files/mom_migraciya_yak_chynnyk_rozvytku_v_ukrayini.pdf

References

1. Sadova U. Ya., Knyazyev S. I., Andrusyshyn N. I. (2013). Terytorial'na mihratsiyina systema Ukrayiny yak chynnyk orozvytku ekonomiky, derzhavy i suspil'stva [The territorial migration system of Ukraine as a factor of development of the economy, the state and the society]. *Suchasno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrayiny. Rehional'ni mihratsiyini systemy* [Current economic problems of the modern Ukraine. Regional immigration system]. NAS of Ukraine. Institute of Regional Studies; editorial board: V.S.Kravtsiv editor chief. Lviv, Vol. 101 (3).
2. *Mihratsiya v Ukrayini: fakty i tsyfy. Mizhnarodna orhanizatsiya z mihratsiyi* [Migration in Ukraine: Facts and figures. International Organization for Migration]. Office in Ukraine. Migration for common good. The second edition. Kyiv, 2013, 15 p.
3. Richard Seymour. We are all vulnerable: the concept of "precarious" and its false use. The journal of social criticism "Spilne", 14 September 2012. Retrieved from <http://commons.com.ua/>
4. Bedneyushchye ukraintsy pomohayut uderzhivat tseny v strane [Ukrainians that became poorer help fixing prices in the country]. Retrieved from <http://nabludatel.net/page/bedneyushhie-ukraintsy-pomogayut-uderzhivat-tseny-v-strane>.
5. *Mihratsiya yak chynnyk rozvytku Ukrayiny*. [Migration as a factor of development in Ukraine.] Doslidzhennya finansovykh nadkhodzen', pov'yazanykh z mihratsiyeyu, ta yikhnoho vplyvu na rozvytok Ukrayiny, 2016, 116 p. Retrieved from <http://www.iom.org.ua/>.